

טקס חילופים במשרד החוץ, 18 במאי 2020. Ministry Of Foreign Affairs

רב־שיח בנושא מדיניות החוץ של ישראל

בהנחיית קובי מיכאל וירון סלמן

גיליון יולי 2020 של כתב העת הוא גיליון נושאי שעניינו מדיניות החוץ הישראלית וביטחון לאומי. מעבר למאמרים ולניירות העמדה המפורסמים בגיליון זה, ולצד סקירת ספרות מחקרית וביקורות ספרים, קיימנו רב־שיח עם בכירים לשעבר במשרד החוץ לצד חוקרי מדיניות החוץ של ישראל, במטרה להאיר שורה של נושאים הקשורים למעמדו של משרד החוץ בפרספקטיבה היסטורית ועכשווית, לתרומת מדיניות החוץ לביטחון הלאומי ולאתגרים הרובצים לפתחו של משרד החוץ בעקבות משבר הקורונה ולעתיד לבוא.

את הרב־השיח הינחו ד"ר קובי מיכאל וד"ר ירון סלמן והשתתפו בו מר רון פרושאור, לשעבר מנכ"ל משרד החוץ, שגריר ישראל בבריטניה ושגריר ישראל באו"ם, ד"ר אלון ליאל, לשעבר מנכ"ל משרד החוץ, שגריר ישראל בדרום אפריקה ובטורקיה, ד"ר חיים קורן, לשעבר שגריר ישראל במצרים ובדרום סודאן, ד"ר נמרוד גורן ראש מיתווים – המכון הישראלי למדיניות־חוץ אזורית, גב' לאה לנדמן, ראשת תוכנית דיפלומטיה 2030 ועו"ד יניב כהן, מנכ"ל מכון אבא אבן במרכז הבינתחומי.

בסיכום הרב־שיח המובא בפני הקוראים סיכמנו את עיקרי התובנות שעלו מדברי המשתתפים, מבלי לייחס את הנאמר לדובר זה או אחר, אלא במקרים שבהם מצאנו חשיבות בציטוט מדויק של דברים שנאמרו.

נושאי הדין

מעמד משרד החוץ

בין המשתתפים הייתה הסכמה שמשרד החוץ סובל מאז ומתמיד מחולשה מבנית, שבאה לידי ביטוי באופן בולט במיוחד בארבע השנים האחרונות. בתקופה זו פעל המשרד ללא שר שזו הייתה משרתו היחידה והעיקרית, עם תקציב מצומצם שאינו עונה על צרכי המשרד ופעולותיו, ותוך הדרה שיטתית וקבועה מצומתי קבלת החלטות חשובים. זאת, בין היתר, בשל בולטות ומרכזיות של משרד ראש הממשלה ואחריותו ליחסים עם מעצמות העל, ובשל העברת חלק מסמכויותיו של המשרד למשרדי ממשלה אחרים, כדוגמת המשרד לנושאים אסטרטגיים.

המשתתפים היו תמימי דעים ביחס לבעיות מבניות של המשרד, העומדות בבסיס החולשה שלו. כך למשל הן פרושאר, שטען כי משרד החוץ נפקד משולחן קבלת ההחלטות "גם דה פקטו וגם דה יורה" על רקע מערכת ביטחונית חזקה, מערכות יחסים קרובות וישירות בין מנהיגים, ראש ממשלה דומיננטי וצנטרליסטי, שלהערכת נמרוד גורן אף מקדם "מהלכים מכוונים להחליש את משרד החוץ" ומטה לביטחון לאומי (מל"ל) חזק. להערכת פרושאר, גם במקרים שבהם שותף משרד החוץ בתהליכי קבלת ההחלטות, הוא התקשה לעמוד "בקצב הזמנים שקברניטים עובדים איתם" ולספק את התובנות המדיניות הנדרשות לתהליכי קבלת ההחלטות בזמן אמת, ולכן העדיפו מקבלי ההחלטות להשתמש בכלים אחרים ובשחקנים אחרים. הישנותם של תהליכים מסוג זה מגבירה את השחיקה במעמד משרד החוץ ובתחושת נחיצותו בקרב מקבלי ההחלטות. אלה מתרגלים לעבוד עם תחליפים, הנתפסים בעיניהם כיעילים ורלוונטיים יותר. כך למשל הקשר הישיר בין ראש הממשלה נתניהו לבין מודי ראש ממשלת הודו, הפעלת המוסד מול מדינות שעמן ישראל אינה מנהלת יחסים גלויים, ובמקרים מסוימים גם מול מדינות שעמן יש לישראל יחסים דיפלומטיים, ועוד.

מעבר לקשיים התהליכיים מהסוג שתואר הצביע אלון ליאל על שני קשיים מבניים, המשפיעים לרעה על מעמדו של משרד החוץ ועל יכולתו להשפיע על תהליכי קבלת ההחלטות. האחד קשור ל"התנגשות מבנית בין הפוליטיקה והדיפלומטיה", כאשר הפוליטיקה מתנהלת לפי אידיאולוגיה של מפלגות והחלטות ממשלה/קבינט, ואילו הדיפלומטיה מתנהלת לפי חוק, פרוטוקולים ואמנות בינלאומיות. השני נובע מהממד הסקטוריאלי של משרד החוץ, המושפע מהומוגניות רבה של אנשיו. ההומוגניות היא תוצאה של תהליכי איתור, מיון והכשרה של הסגל המקצועי, המשכפלים את ה-DNA הארגוני ומקנים לו

גם נופך פוליטי, שמזוהה עם גישות ליברליות המתווגות כגישות או נטיות פוליטיות, מה שמוביל להסתייגות מפני הסגל המקצועי של משרד החוץ, או בלשוננו של ליאל: "יש בגוף דחייה של האיבר הזה". להבנתו, על משרד החוץ לשנות את תהליכי האיתור והמיון באופן שיבטיח גיוון רחב ומייצג יותר של הסגל המקצועי.

מעבר לכך שמשרד החוץ נתפס כהומוגני עד כדי לעומתי, מקבלי ההחלטות נוטים לתפוס אותו כמיושן, לא עדכני, לא יוזם וכזה שלדברי חיים קורן אינו "מחובר לעולם", על רקע המציאות שמשתנה תדיר. מאחר שלדעת קורן החולשה המבנית של המשרד "החמירה מאוד בשנים האחרונות", על אנשי המשרד לזהות נישות שבהן הם עשויים להביא לידי ביטוי, כיחידים וכקבוצות, את יתרונם היחסי, ולקדם סוגיות שיגבירו בקרב מקבלי ההחלטות את הרצון להסתייע בהם.

חלק מהחולשות המבניות המיוחסות למשרד החוץ הישראלי קיימות גם במשרדי חוץ אחרים בעולם המערבי, אלא שבמקרה הישראלי ביטחון השיח (Securitization) וההתייחסות לדיפלומטיה כאל מי שצריכה לשרת את הביטחון מחלישים עוד יותר את מעמד משרד החוץ ומעבים עליו.

במקרים רבים יש קושי מובנה בהוכחת הזיקה שבין פעילות דיפלומטית לבין תרומה או תוצאה כלכלית, מדינית, חברתית או הסברתית. בהיעדר מתודולוגיה ושיטתיות במדידה והערכה של הפעילות הדיפלומטית, מתקשה המשרד במקרים רבים להצביע על תרומות ממשיות ומוכחות. למה לנדמן, שעמדה על הקושי בהקשר זה, קבעה כי אם המשרד אינו מצליח להסביר "למה צריך לשלוח שליחים לאיזו מדינה במקום להוסיף עוד מיטות", זה כשל שלו.

חלק מהחולשות המבניות המיוחסות למשרד החוץ הישראלי קיימות גם במשרדי חוץ אחרים בעולם המערבי, אלא שבמקרה הישראלי ביטחון השיח (Securitization) וההתייחסות לדיפלומטיה כאל מי שצריכה לשרת את הביטחון מחלישים עוד יותר את מעמד משרד החוץ ומעבים עליו. על אלו יש להוסיף גם את חולשת הכנסת, הממעת לעסוק בענייני חוץ אפילו במסגרת ועדת חוץ וביטחון, שעיקר זמנה מוקדש לדיונים בנושאי ביטחון ולא בהכרח בנושאי חוץ.

נמרוד גורן, שעומד בראש מכון מיתווים המתמקד במחקר מדיניות החוץ הישראלית, ממליץ למשרד החוץ הישראלי לאמץ עקרונות ממודל הפעולה של משרדי חוץ אחרים בעולם – דוגמת אוסטרליה וגרמניה – שהשקיעו

מחשבה, יוזמה ומאמץ בשכנוע הציבור בנחיצותם ובחשיבותם.

למרות שמוקדי הכוח המסורתיים השתנו בשנים האחרונות, כאשר הכלכלה, האקדמיה ושיתופי פעולה בינלאומיים ברוח הגלובליזציה הפכו למוקדי פעילות והשפעה, לא השכילו אנשי משרד החוץ, לגישתו של יניב כהן, להפנים את השינוי ואת פוטנציאל המינוף של תחומים אלו לצורך הגברת מעורבותם בתהליכי קבלת ההחלטות והשפעה עליהם. "דיפלומטיה כלכלית ושיתופי פעולה אקדמיים ואחרים יכולים להיות הלחם והחמאה, והם צריכים להיכנס לליבת העבודה של משרד החוץ". מנגד וחרף חולשותיו המבניות של משרד החוץ והדרתו מתהליכי קבלת ההחלטות, עמדו משתתפי הרב־שיח על הישגיו הבולטים על רקע משבר קורונה. בתקופה קשה זו פעל המשרד להחזרת 8,000 ישראלים הביתה בחמישים טיסות מיוחדות וסייע ביבוא מכונות הנשמה, בזכות הקשרים האישיים של אנשיו ברחבי העולם. לצד תרומתו למאמץ הלאומי במשבר הקורונה, הבליטו הדוברים גם את הישגי המשרד בבניית נישא של פעולה אזרחית במדינות ערב שעמן אין לנו עדיין יחסים דיפלומטיים, בחיזוק היחסים בזירה היסודית ובתאמה מבנית וארגונית למציאות המשתנה על ידי מיסוד תפקידם של שליחים לנושאים מיוחדים (שליח לנושאי אנרגיה, לנושאי אקלים, לקשר עם קהלים חדשים בארצות הברית).

דיפלומטיה וביטחון לאומי

למן תקומתה של מדינת ישראל שרר מתח בין דיפלומטיה וביטחון, כשהדיפלומטיה ומשרד החוץ נתפסו כמשניים לביטחון וכמשרתיו. גם ברבות השנים ולמרות ההבנה שביצור ביטחון לאומי מושג משילוב בין מרכיבים צבאיים, יחסי חוץ, כלכלה, חוסן חברתי וממדים ונדבכים נוספים שיש לראות כחשובים, הכרחיים ומשלימים לביטחון הצבאי, משרד החוץ נותר ברוב שנותיו מוחלש. זאת למרות תרומתו הפוטנציאלית והממשית, אם כי היא אינה מביאה לידי ביטוי את מלוא הפוטנציאל האפשרי לכלכלה, לביטחון ולחברה.

את ההסברים לחולשת משרד החוץ ולתרומתו המוגבלת לביטחון הלאומי, לכל הפחות בעיני מקבלי ההחלטות בישראל, ניתן לתלות במספר גורמים:

- סיבות מבניות הקשורות למשרד החוץ עצמו, שכדברי רון פרושאור צריך להיות מסוגל להציג את תרומתו לציבור, "אך אינו מסוגל ואינו מצליח להבהיר לציבור איפה הוא רלוונטי". הסבר נוסף לכשל זה נעוץ, לדברי חיים קורן, בחשאיות הכרוכה בסוגים מסוימים של העבודה הדיפלומטית, המונעת חשיפת הישגים

בפני הציבור. זה גם מתסכל פוליטיקאים המשמשים בתפקיד שר החוץ, אשר מבקשים להציג בפני הציבור את הישגיהם. למרות שהאתגרים העיתודיים צפויים להיות מדיניים לא פחות מאשר צבאיים, משרד החוץ מפעיל פחות מדי כלים מדיניים. כך למשל טוען נמרוד גורן שמשרד החוץ אינו משתמש מספיק בשליחיו בחו"ל לצורך קידום היבטים של ביטחון לאומי בראייה אזורית, למרות שדיפלומטיה ותיווך בינלאומי מונעים הסלמה, ושנציגי ישראל בחו"ל יכולים לנסות לפתח בארצות השירות שלהם קשרים עם דיפלומטים ממדינות האזור, שמוצבים גם הם שם. משרד החוץ אינו שותף במידה מספקת וראויה, ולא משמיע באופן מספיק משכנע וסמכותי את דעותיו כשצריך לאתגר את מקבלי ההחלטות.

מרכיב הביטחון בשיח הישראלי ו"ביטחוניזציה היתר" של תהליכי קבלת ההחלטות בישראל, לגישת אלון ליאל. לדבריו, הביטחון נתפס קיומי והנושא המדיני לא. משרד החוץ לא הצליח לשכנע שיחסי חוץ הם מרכיב "סופר חשוב" בביטחון הלאומי. זאת למרות הישגים מרשימים בתחום יחסי החוץ והצלחה במיתוגה של ישראל כמדינת סטארט־אפ, באופן המרחיק את ההתמקדות בסכסוך הישראלי־פלסטיני. אלא שהישגים אלו אינם מזוהים בהכרח עם המשרד, אלא דווקא עם ראש הממשלה. הישג חשוב מאוד שהמשרד הצליח לשמר הוא ייחודו הבולט בכל הנוגע ל"דיפלומטיית האסונות" – תחום שבו למשרד אין מתחרים של ממש מבין משרדי הממשלה האחרים ובכלל.

פעילות ברשתות החברתיות והתאמה לעולם הדיגיטלי: למרות שיפורים ויוזמות שהוביל המשרד בכל הנוגע לפעילות בעולם של הרשתות החברתיות, עדיין נדרש, להבנת חיים קורן, מאמץ לפיתוח תשתית של יחסים בזירה האזורית, בין היתר, באמצעות נוכחות בולטת יותר בשיח של הרשתות החברתיות בעולם הערבי וחשיפת המאמץ בפני הציבור הישראלי.

מינוף יתרונות יחסיים: למרות יתרונות בולטים מאוד של ישראל ויכולות מוכחות בהתמודדות עם אוכלוסיות מוחלשות, בין היתר על רקע אמצעי היצור שלה בתחומי היי־טק, כלכלה וחברה אזרחית, משרד החוץ עדיין לא הצליח למסד את היתרונות האלו כענף יצוא משמעותי נוסף של ישראל. יניב כהן משוכנע שמדובר בענף יצוא לעולם שמשרד החוץ צריך לפתח כתרומה ייחודית ובעלת חשיבות לביטחון הלאומי של ישראל.

חידוש יחסי ישראל-אפריקה וישראל-אמריקה הלטינית (אמל"ט)

בעשור וחצי האחרונים מתרחבים יחסי החוץ של ישראל, ואת השנים האחרונות מגדיר ראש הממשלה נתניהו כ"רנסנס מדיני". בשנים אלו ישראל כוננה, חידשה והידקה קשרים דיפלומטיים באפריקה ובאמל"ט, לצד הידוק הקשרים עם המעצמות העולות במזרח הודו-סין, והידוק הקשרים עם רוסיה ועם ארצות הברית בעידן טראמפ.

למדינות אפריקה צרכים רבים בתחומי תקשורת, בריאות, חקלאות ותשתיות, לצד צורכי ביטחון, מודיעין וסייבר. מדינות אפריקה צריכות "הכול" בתקשורת, חקלאות, בריאות וטכנולוגיה, הם רק רוצים לקבל וישראל היא המקור, מציין אלון ליאל ומדגיש את ההערכה לישראל ברמה הכלכלית-טכנולוגית. לצד אלו נהנית ישראל מהדימוי של מי שיכולה לסייע בפתיחת דלתות בווינגטון. ישראל, כך משוכנע רון פרושאור, מספקת רבים מהמענים לצרכים אלו. התועלות הן הדדיות, בישראל זה מחזק את הכלכלה ומסייע לה בזירה הבינלאומית. "השגרירים הכי טובים של ישראל הם אלו שנגענו בהם", לדברי פרושאור. ובנוגע לתפיסה הרווחת בקרב מנהיגי מדינות רבות באפריקה, שקשר טוב עם ישראל "פותח דלתות בווינגטון", "משמעותה היא ציפייה לקידום אינטרסים רחבים בזירה הבינלאומית". לעומת זאת סבור אלון ליאל ש"לעוצמה הרכה של ישראל יש גם בטן רכה בתחומים המוסריים, זכויות אדם, עובדים זרים והסכסוך הישראלי-פלסטיני". אלא שמה שבאמת מעניין את מדינות אפריקה זה "ההשרדות". הן מבחינות בצורה ברורה בין היחסים האזרחיים ליחסים הפוליטיים, ולכן אינן מתקשות עם הדואליות שבפיתוח הקשרים הכלכליים והביטחוניים עם ישראל, לצד הזדהות עם הפלסטינים והעולם הערבי ואי-תמיכה בישראל במוסדות הבינלאומיים, בדגש לגבי האו"ם. לאה לנדמן גורסת בהקשר זה שיש להכיר ולהבין את הצרכים ואת סדרי העדיפות של מדינות אפריקה: פחות ערכים, יותר צרכים. להבנתה, משבר הקורונה עלול להוביל להתרחבות תופעת המדינות הכושלות, מה שמייצר "הרבה הזדמנויות לישראל, שיודעת להפריח את השממה" ולספק מענה לבעיות ולאתגרים, שבעקבות משבר הקורונה יתווספו על אלו הקיימים ממילא. לדברי יניב כהן, הגיעה העת להקים ליד משרד החוץ סוכנות סיוע חיצונית ישראלית כדוגמת USAID, אשר תוכל להביא לידי ביטוי את היתרונות היחסיים של ישראל ולמקסם את פוטנציאל הסיוע למדינות אפריקה, למדינות עולם שלישי ואף למדינות מפותחות שישמחו לשותף פעולה בנושא פיתוח טכנולוגי בינלאומי.

נמרוד גורן חולק על ההבחנה המקובלת בין המשתתפים לגבי הדואליות של מדינות אפריקה, כשלטענתו היחסים עם מדינות אפריקה דווקא מבליטים את החולשות של משרד החוץ. לדבריו, אומנם ניכרת עבודה בילטרלית, אך זו נתקלת ב"תקרת הזכוכית בנושא הפלסטיני", שבלטה בניסיונות של ישראל בשנים האחרונות לקבל מעמד של משקיפה באיחוד האפריקאי. זאת ועוד, המגבלות התקציביות של משרד החוץ מקשות מאוד על המרכז לשיתוף פעולה בינלאומי של משרד החוץ (מש"ב) לממש יעדים מדיניים באפריקה. לטענתו, מערכות היחסים עם רבות ממדינות אפריקה נסמכות על עסקאות נשק ומהגרי עבודה ופחות על היבטים של פיתוח דמוקרטיה, כשגם תהליך השלום האתיופ-אריתראי, שבו המנהיגות הצליחה לשנות מדיניות, לא הוביל את ישראל להתבוננות מחודשת על הפוטנציאל ביבשת האפריקאית ועל מה שניתן ללמוד ממנהיגים ביבשת. חשוב שלא לראות את אפריקה כמקשה אחת. חיים קורן שכהן כשגריר ישראל בדרום סודאן מבחין בין מדינות כמו דרום סודאן ש"היחס שלהן אלינו גובל באהבה" לבין מדינות אחרות, שהיחס שלהן לישראל יותר אינסטרומנטלי. מניסיונו יש לישראל יתרון יחסי על פני המתחרים האחרים באפריקה, הבא לידי ביטוי ביחס האישי וביכולת לבסס מערכות יחסים על בסיס אנושי. יש לכך משמעות וזה נושא פרי.

קשרי ישראל עם הודו וסין

בשנים האחרונות ראש הממשלה עצמו מנהל את יחסי ישראל עם מעצמות-העל (ארצות הברית ורוסיה), בעוד תפקיד משרד החוץ נותר שולי. הוא גם מעמיק את מעורבותו האישית בפיתוח ובניהול היחסים עם שתי המעצמות העולות במזרח: סין והודו. השינויים המבניים במערכת הבינלאומית והעלייה במעמדן ובהשפעתן של המדינות האסייתיות מחייבים שינוי בתפיסת ההפעלה של ישראל. זו חייבת, על פי יניב כהן, להבין את משמעויות "המאה האסייתית" ולהתמקד בצורך שבתמורה מדינית בעבור ההשקעה בפיתוח היחסים הכלכליים והביטחוניים עם מדינות אסיה.

לצד חובתה של ישראל לאיזון ביחסים עם סין ועם ארצות הברית והימנעות מפגיעה ביחסים עם האחרונה, להערכת נמרוד גורן ניתן לרתום את סין על רקע היותה שחקנית פעילה ומתחזקת, להשקיע בתמריצים כלכליים לקידום תהליך השלום ולפצות בכך על מה שאירופה כבר לא יכולה לתת. לדעתו, ישראל צריכה לפתח ביחסיה עם סין גישה אזורית יותר, לאור ההתמקדות של סין בפרויקטים תשתיתיים נרחבים, שיכולים לייצר חיבורים באמצעות רשת נמלים ורכבות.

מגבילות את היכולת של ישראל לקדם יחסים אזוריים, "ואם ישראל הולכת לסיפוח, [הרין] בתום עידן טראמפ הדבר ייצור משבר", מעריך גורן. לכן חייבת ישראל להשקיע מאמץ בחשיבה כיצד ניתן לקדם את תהליך השלום ובאופן שבו ניתן לייצר מחדש שיח עם גורמים נוספים בארצות הברית, שהוזנחו בעידן טראמפ. לעמדתו זו הצטרף גם חיים קורן, הגורס כי "הרכב האוכלוסייה בארצות הברית משתנה ויש לחדש קשרים עם הדמוקרטים ועם יהודי ארצות הברית – זה מחויב המציאות". קורן מוסיף וטוען שמשבר הקורונה יצריך חשיבה מחדש על עיצוב של מדיניות גם כלפי ארצות הברית, וקשה כרגע לתכנן זאת. רון פרושור הדגיש בהקשר זה את ההכרח שבפנייה של המשרד לקהלים נוספים בארצות הברית, בין היתר בשפתם ועל פי נושאי העניין שלהם, כמו למשל אל מול הקהילה ההיספנית. לאה לנדמן מסכימה לטענה בדבר הצורך בשיקום היחסים עם המפלגה הדמוקרטית, אלא שלגישה, תוכנית המאה היא דווקא "הזדמנות שמשקפת את מה שקורה בפועל. יש יחסים עם מדינות ערב למרות המצב עם הפלסטינים וחבל לעצור את זה". גם רון פרושור רואה את תוכנית המאה ברוח דומה, מכיוון שהיא "מעבירה מסר לפלסטינים שהזמן לא פועל בהכרח לטובתכם, אתם לא זדים, אך הדינמיקה בשטח זהה". אלון ליאל, לעומת זאת, רואה בסיפוח – מהלך הנובע מהתוכנית – סיכון אסטרטגי מהמעלה הראשונה, ומשוכנע שמשרד החוץ חייב להציג את הסיכון שבסיפוח. לדבריו, על המשרד "לתת פייט איפה שהפוליטיקאים לא נותנים לך לדבר בנושאים שאתה חושב שזה אסון לטווח ארוך. אם המשרד לא ייקח את הסיפוח כקו אדום ויעמוד על שלו מקצועית, לא פוליטית, ויילחם, זה הרסני ליחסי החוץ של ישראל".

מדיניות חוץ בימי קורונה וביום שאחרי

משבר הקורונה העולמי מציף מחדש את הוויכוח בין מצדדי הריאליזם, היסמכות עצמית ובדלנות לבין מצדדי הליברליזם, גלובליזציה ושיתופי פעולה, ומצית את הדיון בנושא הרלוונטיות של משרדי החוץ.

למרות חולשת המוסדות הבינלאומיים והעל־לאומיים ולמרות התחזקות הרגש הלאומי, לא ניתן יהיה לעצור את הגלובליזציה, סבורה לאה לנדמן. מדינת הלאום אומנם תתחזק, אך תפקיד המוסדות הבינלאומיים לא יסתיים ומדינות הלאום יזדקקו לסיוע של מוסדות אלו, שיתווכו בין המערכת הבינלאומית והגלובלית לבין מדינות הלאום. ארגונים כדוגמת ארגון הבריאות העולמי יצטרכו להמציא עצמם מחדש, לשנות את דפוסי ארגונם ופעולתם ולהחליש מאוד את הממד הפוליטי. הרעיון של

האתגר הרובץ לפתחו של משרד החוץ, לדברי חיים קורן, הוא בזיהוי היתרונות היחסיים של ישראל והאופן שבו ניתן לרתום אותם בראייה גלובלית. לסין יש שאיפות במזרח התיכון ובקרב אפריקה במסגרת דרך המשי המודרנית, וישראל צריכה להבין היכן היא יכולה למנף את הפתרונות הטכנולוגיים שלה באופן שיפגשו את האינטרס הסיני באזור. בהודו החלה ישראל להיתפס כבעלת ברית לאחר שנים של נטייה פרו־ערבית, וגם במקרה זה יש לפעול לחיזוק האינטרסים ההדדיים.

ההיסמכות על "תוכנית המאה" והמעורבות הישראלית מאחורי הקלעים בעיצובה מגבילות את היכולת של ישראל לקדם יחסים אזוריים, "ואם ישראל הולכת לסיפוח, [הרין] בתום עידן טראמפ הדבר ייצור משבר", מעריך גורן.

משבר הקורונה עלול להוביל לגידול במספר המדינות הכושלות גם בהקשר של מעצמות, וייתכן, כך סבור אלון ליאל, שסין תצא מהמשבר מחוזקת כלכלית יותר מארצות הברית, ודאי יותר מאירופה. "גם לנו אין מושג כמה זמן נישאר נכים כלכלית לאחר קורונה, וסיוע החוץ יקבל מכה אנושה כי עניי עירך קודמים". למרות זאת סבור רון פרושור שזו דווקא העת לבחון היכן אנו יכולים לייצר יתרון יחסי ולהציע פתרונות, גם כשמדובר על מדינות גדולות כמו סין. ההזדמנות רלוונטית יותר דווקא בעת הזו, מכיוון שלהערכתו משבר הקורונה יאיץ את מגמת ההיחלשות של המסגרות הרב־לאומיות ואת העלייה בחשיבותה של מדינת הלאום.

אלא שלמרות השפעות המשבר על הזירה הבינלאומית ופוטנציאל השינויים בעקבות המשבר ומשמעויותיהם, בולטות חולשות המשרד. ליאל עמד על חוסר האסרטיביות וחוסר היכולת של אנשי המשרד להשמיע את קולם ולהילחם על דעותיהם כדוגמת מנכ"ל משרד הבריאות ומשרד האוצר, למשל.

עיצוב מדיניות החוץ של ישראל כלפי ארצות הברית בתום עידן טראמפ

רמת ההתאמה האידיאולוגית הגבוהה והאינטימיות שהתחזקה בין ישראל לבין ארצות הברית בעידן טראמפ מקשה, לדברי יניב כהן, "לשמר את הלייף־ליין עם המפלגה הדמוקרטית". כך גם, להבנת נמרוד גורן, בנוגע ליחסי ישראל עם הקהילה היהודית וקהילות ליברליות ואחרות בארצות הברית, שנפגעו מאוד מהקשרים ההדוקים עם ממשל טראמפ, מהקרבה אליו ומההזדהות המוחלטת איתו. ההיסמכות על "תוכנית המאה" והמעורבות הישראלית מאחורי הקלעים בעיצובה

להכניס חדשנות לדיפלומטיה הישראלית. יש לרתום פתרונות טכנולוגיים ולהתאימם לעבודה הדיפלומטית והקונסולרית (דוגמת הנפקת דרכונים).

לגישתו של נמרוד גורן, משבר הקורונה מחייב את ישראל לעצב מדיניות חוץ "עם הפנים לעולם". הוא מזהה בעת הזו הזדמנות לעבוד עם ארגונים בינלאומיים, לשמר ולפתח שיתופי פעולה וסולידריות ולהתחבר לטרנדים עולמיים, לצד שימור מקומה של ישראל במשפחת המדינות הדמוקרטיות.

ד"ר קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורך עדכן אסטרטגי.

ד"ר ירון סלמן מלמד בתכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן-גוריון. תחומי העניין שלו כוללים תאוריה של יחסים בין-לאומיים; ניהול ויישוב סכסוכים פנימיים בזירה העולמית; זירת האו"ם; יחסי ישראל-או"ם; ויחסי ישראל-אפריקה.

"במרכז מדינה לאומית לצד מערכת גלובלית" יחייב, לטענת לנדמן, חשיבה על קואליציות וצרכים גלובליים. משבר הקורונה, לדעת רון פרושאור, הבליט מאוד את העובדה שחלק מהמדינות הדמוקרטיות "לא מספיק אפקטיביות". לא ניתן להתעלם מהשאלה לגבי תפקיד המדינה למול מסגרות בינלאומיות. לדבריו, "לישראל יתרון יחסי בולט בקיימות" שאותו חשוב לממש דווקא בעקבות משבר הקורונה, אלא שמימוש היתרון הזה מחייב שיפור ביכולת למדוד את העשייה הדיפלומטית – "מי שלא מודד לא יכול לנהל" – ולתקצב יכולת פעולה מוכחת ומדידה באופן שיהפוך את שירות החוץ לרלוונטי ולמשפיע.

מוקדם להספיד את הדיפלומטיה, גורס חיים קורן וטוען שמשבר הקורונה מזמן הזדמנויות. יניב כהן מצטרף להערכה זו ואומר ש"באופן פרדוקסלי, הקורונה היא מתנה גדולה לשירות החוץ הישראלי, שהעניקה תחושת עשייה והתעוררות". הוא מדגיש את הצורך